

چالش‌های اعطای مرخصی و تاثیر آن بر تامین سلامت روانی زندانیان

جمال بیگی

دانشیار گروه آموزشی حقوق جزا و جرم‌شناسی، مرکز تحقیقات حقوق، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران. (نویسنده مسئول)
jamalbeigi@iau-maragheh.ac.ir

سید مرتضی موسوی تبار

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، مراغه، ایران.
musavytbar@gmail.com

چکیده

در میان حق‌های بشری حق بر سلامت از ضروری‌ترین و اساسی‌ترین حقوق هر فرد بشری، صرف نظر از جنسیت، قومیت، مذهب، نژاد، عقیده‌ی سیاسی و ... به شمار می‌رود. تامین سلامت جسمی و بالاجس سلامت روانی زندانیان، یکی از مهم‌ترین وظایفی است که علاوه بر تاکید در اسناد بین‌المللی، در آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور مورد توجه جدی قرار گرفته است. تامین سلامت جسمی، با حضور پزشکان و پرستاران و پیش‌بینی برنامه‌های ورزشی و نظافت و پاکیزگی در زندان به دست می‌آید اما تامین سلامت روانی، علاوه بر این که بایستی در امتداد سلامت جسمی قرار گیرد، به توجه ویژه و تخصصی‌تری نیاز دارد. علاوه بر پیش‌بینی حضور روانشناسان و اجرای برنامه‌های مختلف در زندان، جدایی افراد از خانواده، آسیب‌های متعددی را برای سلامت روان افراد در پی دارد که برای حل این مشکل راهکار اعطای مرخصی به زندانیان در آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها پیش‌بینی شده است. حق بودن اعطای مرخصی به زندانیان در سابقه‌ی فقهی مسائل زندان مورد توجه قرار نگرفته و در اسناد بین‌المللی نظام زندانبانی نیز نشان‌چندانی از آن وجود ندارد. در این نوشتار که به شیوه‌ی توصیفی و بر پایه‌ی مطالعات کتابخانه‌ای به رشته‌ی تحریر درآمده است، ضمن بررسی مواد قانونی در خصوص مرخصی در قانون آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها، به بررسی این سوال خواهیم پرداخت که اعطای مرخصی در تامین سلامت روانی زندانیان چه تاثیری داشته و چالش‌های پیش روی آن بالاجس حق دانستن یا امتیاز دانستن آن چه تاثیری بر سلامت روان زندانیان دارد..

کلید واژه‌ها: مرخصی زندانیان، حق سلامت، سلامت روان، سلامت‌روان در زندان، آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها.

مقدمه

زندانی کردن افراد در زندان به عنوان مجازات خطاکاران، دارای سابقه‌ی طولانی در عمر بشر است اما حبس کردن افراد برای یک مدت طولانی در یک محیط کوچک و محروم کردن او از بسیاری از امتیازات و حقوق اجتماعی، دارای آسیب‌های متعددی برای سلامت افراد است. برخی از این آسیب‌ها در مدت حبس در زندان قابل رفع شدن است چنان که سلامت جسمی را می‌توان با فراهم کردن فضای ورزش و نرمش در زندان تضمین کرد و با وجود پزشکان و پرستاران در زندان نیز در صورت وجود بیماری، قابل درمان است همچنین بخشی از سلامت روانی افراد در زندان، با بهبود سلامت جسمی در زندان مرتفع می‌شود و بخش دیگری از آن نیز با حضور و کمک روانشناسان در زندان برطرف می‌گردد اما جدایی افراد از اعضای خانواده و دوستان در جامعه، بخش دیگری از مشکلات سلامت روانی زندانیان را تشکیل می‌دهد که برای حل این مشکل، راهکار اعطای مرخصی به زندانیان در قوانین و آیین‌نامه‌های زندانبانی پیش‌بینی شده است.

در میان حق‌های بشری حق بر سلامت از ضروری‌ترین و اساسی‌ترین حق‌های هر فرد بشری، صرف نظر از جنسیت، قومیت، مذهب، نژاد، عقیده‌ی سیاسی و ... به شمار می‌رود. زندانیان نیز به مثابه بشر از حق بر سلامت باید بهره‌مند گردند و در این حالت تفاوتی بین افراد از لحاظ نوع محکومیت، مدت زمان حبس یا تمکن مالی زندانی وجود ندارد. (تیموری و بیگی، ۱۴۰۱: ۸)

در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، ضوابط و شرایطی برای اعطای مرخصی به زندانیان پیش‌بینی شده است که براساس آن تنها برخی از زندانیان، واجد شرایط استفاده از مرخصی‌های ماهیانه و منظم هستند و مابقی از مرخصی‌های استثنایی پیش‌بینی شده بهره‌مند می‌گردند. با توجه به هدفی که از اعمال مجازات زندان در حقوق کیفری دنبال می‌شود، بدیهی است که سلامت زندانیان در طول فرآیند تحمل حبس، باید حفظ شود تا فرد چه به لحاظ جسمی و چه به لحاظ روحی، با سلامت به زندگی اجتماعی بازگردد و بدین ترتیب هدف حبس محقق شود.

در این نوشتار ضمن بررسی موارد قانونی مطرح شده درباره‌ی اعطای مرخصی به زندانیان در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، به بررسی تاثیر اعطای مرخصی در بالابردن سلامت روانی زندانیان خواهیم پرداخت.

بر این اساس اعطای مرخصی به زندانیان واجدالشرایط ضمن بالابردن سلامت روانی زندانیان، در تسریع روند فعالیت‌های اصلاحی و تربیتی نیز بسیار موثر واقع می‌شود چون حضور زندانیان در کنار خانواده‌هایشان از فشار روحی و روانی آنان کاسته و می‌تواند ضمن حفظ تعادل روحی و روانی زندانیان، در راستای ارتقاء بهداشت روانی آنان امری مثمر ثمر باشد.

یکی دیگر از اهداف اعطای مرخصی کاهش مشکلات روحی و روانی مددجویان و تقویت روحیه و بازسازی شخصیت آنان و همچنین برقراری روابط عاطفی بین مددجویان و خانواده‌ها است.

سلامت و امنیت جامعه به عنوان یک اصل مهم و ضروری ایجاب می‌کند تا زندان محیط تهذیب، اصلاح و تربیت شود. اعطای مرخصی به زندانیان کمک شایانی در راستای کاهش ناهنجاری‌های زندانیان و القای روحی تازه در آنها جهت تحمل ادامه‌ی حبس است. اعطای مرخصی به زندانیان نقش بسزایی در راستای کاهش ناهنجاری‌های سطح زندان نیز دارد.

۱. مبانی نظری

در این بخش نخست به بیان برخی تعاریف و کلیات خواهیم پرداخت.

۱-۱. سلامت روانی

سلامت روانی^۱ از مباحث اساسی در حیطه‌ی علوم انسانی است که توجه بسیاری از صاحب نظران علوم مختلف را به خود معطوف نموده است و آن‌ها با دید خاصی به این موضوع اساسی توجه کرده و برای ارتقای کیفیت آن در بین جوامع بشری، برنامه و راهکار ارائه داده‌اند.

سازمان سلامت جهانی^۲، سلامت روانی افراد را یک عامل ضروری برای ملت‌ها می‌داند و پیام کلیدی آن این بوده است که اختلالات روانی، موضوع اساسی در شیوع بیماری‌های روانی است. لذا درک و فهم خطمشی سلامت روانی می‌تواند اثر مثبتی روی بهبود وضعیت سلامتی جمعیت‌ها بگذارد. این سازمان، سلامت روان را حالتی از سلامتی می‌داند که در آن فرد توانایی‌های خود را می‌شناسد. می‌تواند با فشارهای طبیعی زندگی مقابله کند، برای جامعه مثمر‌تر باشد و قادر به تصمیم‌گیری و مشارکت جمعی باشد. بر این اساس، سلامت روانی مبنای رفاه و سلامتی برای افراد و جامعه است. بروکینگستون^۳، سلامت روانی را احساس حالات شادابی جسمی، فکری و روحی همراه با ذخیره‌ی قدرت براساس عملکرد بافت‌ها و هماهنگی و تطبیق جسمی و روحی می‌داند که موجب فراهم شدن وسایل زندگی سرشار از نشاط برای انجام خدمات و کارهای عادی می‌گردد. (محسنی، ۱۳۸۸: ۴۴)

۱-۲. سلامت روانی در زندان

زندان به خودی خود تاثیر منفی بر سلامت افراد دارد، به طور کلی میزان ابتلا به اختلالات روانی نزد زندانیان در مقایسه با کل جمعیت بسیار بالاست. (احمدزاده، منصور آبادی و خواجه‌نوری، ۱۴۰۱: ۸۶)

با توجه به این که سلامتی برای هر فردی مهم است و بر چگونگی رفتار افراد و توانایی‌شان برای فعالیت به عنوان عضوی از جامعه تاثیر می‌گذارد. این مساله در اجتماع بسته‌ی یک زندان اهمیت بیشتری دارد. شرایط حبس بنا بر ماهیت خود می‌تواند اثرات مخربی بر سلامت جسمانی و روانی زندانیان داشته باشد. بنابراین متولیان زندان مطابق ماده‌ی ۴ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰ مسئولیت دارند که نه تنها مراقبت‌های پزشکی را فراهم کنند، بلکه شرایطی را ایجاد کنند که موجب افزایش تندرستی زندانیان شود. (تیموری و بیگی، ۱۴۰۱: ۳)

اختلالات روانی در مقیاس‌های بالایی در اغلب کشورهای جهان وجود دارد. براساس یک برآورد ۴۵۰ میلیون نفر از ساکنین روی زمین از اختلالات روانی یا رفتاری رنج می‌برند. این اختلالات در جمعیت زندانیان شایع‌تر است. میزان بیش از حد اختلالات روانی در زندان ناشی از چند عامل است: تصور غلط و نادرست (که بسیار شایع نیز هست) مبنی بر اینکه افراد دارای اختلالات روانی برای جامعه یک خطر هستند، فقدان تحمل عمومی (ناشکیبایی) بسیاری از جوامع در برابر رفتارهای مشکل یا مختل، شکست در ارتقاء درمان، مراقبت و بازپروری و مهم‌تر از همه دسترسی ضعیف به خدمات بهداشت روانی در بسیاری از کشورها، بسیاری از این اختلالات قبل از ورود به زندان در زندانیان وجود دارد و ممکن است در اثر فشار روانی ناشی از زندان تشدید شوند. به هر حال اختلالات روانی در طول دوره‌ی زندان به عنوان پیامد شرایط رایج نیز گسترش می‌یابد. (طباطبایی، ۱۳۸۶: ۱۷)

^۱ - Mental Health

^۲ - World Health Organization

^۳ - Brokingston,J

زندان‌ها برای سلامت روانی بد و نامناسب هستند؛ در بسیاری از زندان‌های دنیا عواملی وجود دارند که بر سلامت روانی تأثیرات منفی دارند بعضی از این عوامل عبارتند از: ازدحام جمعیت و شلوغی، اشکال مختلف خشونت، تنهایی و انزوای تحمیلی یا برعکس، فقدان فضای خصوصی و شخصی، فقدان فعالیت معنی‌دار، جدایی از شبکه‌های اجتماعی، عدم اطمینان در مورد آینده (کار، روابط و ... و خدمات بهداشتی ناکافی به ویژه خدمات بهداشت روانی در زندان‌ها). متأسفانه خطر رو به تزاید خودکشی در زندان‌ها (که اکثراً ناشی از افسردگی است) تظاهر اثرات تجمعی و تراکم این عوامل است.

بعضی اوقات از زندان‌ها به عنوان مکانی برای نگهداری افراد دارای اختلالات روانی استفاده می‌شود؛ در بعضی از کشورها افراد دارای اختلالات روانی شدید به شیوه‌ای نامناسب به لحاظ فقدان خدمات بهداشتی در زندان‌ها نگهداری می‌شوند. انسان‌های دچار اختلالات سوء مصرف مواد یا حداقل در معرض بیماری روانی قرار دارند و به جای این که اختلال آن‌ها درمان شود به زندان فرستاده می‌شوند. بنابراین اختلالات مغفول می‌مانند، تشخیص داده نمی‌شوند و درمان نمی‌شوند.

ارتقاء سطح سلامت جسمی و روانی و توانمندی فردی و اجتماعی به عنوان یکی از اصول خدمات‌رسانی سازمان زندان‌ها در اجرای تعالیم عالی‌های اسلام، اصول قانون اساسی، سیاست‌های کلی قضایی، مقررات و قوانین موضوعه‌ی جمهوری اسلامی ایران و موازین حقوق بشر اسلامی و حقوق شهروندی، برنامه‌ها و اقدامات سازمان، در ارتباط با کلیه‌ی بازداشت‌شدگان، زندانیان، خانواده‌های آنان و کارکنان سازمان در بند ت ماده‌ی ۲ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۴۰۰ مورد تأکید قرار گرفته است. در این راستا به منظور حفظ و تأمین سلامت جسمی، روانی و نیازهای پزشکی و دارویی زندانیان طبق بند ت ماده‌ی ۷ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۰ شده است. علاوه بر این طبق تبصره‌ی این ماده تأسیس واحدهای دیگری غیر از موارد مذکور در این ماده، از قبیل واحد مبارزه با مواد مخدر، واحد مشاوره و خدمات روانشناختی، واحد ترک اعتیاد (اعم از دولتی و غیر دولتی)، واحد مددکاری اجتماعی، واحد مددکاری قضایی و واحد اشتغال، متناسب با نیازها و در حدود امکانات، با تشخیص مدیرکل زندان‌های هر استان و تأیید دفتر برنامه‌ریزی، نوسازی و تحول اداری در ستاد سازمان است که در این راستا برای تضمین بیشتر سلامت روان زندانیان واحد مشاوره و روانشناختی از سال‌ها قبل با جذب روانشناسان متخصص در زندان‌ها ایجاد شده است و علاوه بر آن واحدهای مددکاری نیز به تناسب با موضوع سلامت روان زندانیان ارتباط دارند. همچنین طبق بند ج ماده‌ی ۹ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها تأمین سلامت به طور کلی از اهم وظایف رئیس موسسه‌ی کیفی شناخته شده است. طبق ماده‌ی ۶۰ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان همچنین در بدو ورود در بخش تخصیص در اسرع وقت زندانی یا متهم بازداشتی برای بررسی مقدماتی، توسط پزشک و روانشناس مؤسسه مورد معاینه و مصاحبه قرار خواهد گرفت و وضعیت سلامت جسمی و روانی بررسی و در پرونده‌ی سلامت زندانی ثبت خواهد شد.

تحقیقاتی که تاکنون صورت گرفته نشان می‌دهد ارزیابی عملکرد زندان به عنوان محل اجرای مجازات سالب آزادی چه در داخل و چه در خارج از ایران مثبت نمی‌باشد، اما باید پذیرفت که زندان فقط یک رسالت پیشگیرانه‌ی محدود دارد. زیرا این مکان فقط برای مدتی بزهکار را از محیط اجتماعی دور می‌کند و در عوض ممکن است پیامدهای اجتماعی، روانی، جسمانی منفی بر فرد زندانی به جای گذارد. زیرا اصولاً وضعیت‌های داخلی و خارجی زندان نمی‌گذارد تا این نهاد وظیفه‌ی اصلاحی و تربیتی کیفرشناسانه‌اش را آن‌گونه که شایسته و بایسته است، به انجام رساند.

زندانی بایستی حق دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی با کیفیتی مشابه هر فرد در جامعه را داشته باشد. از آن جایی که اکثر افراد در زندان اکثریت عمر خود را در این مکان می‌گذرانند، فرصتی برای تحقق بخشیدن به سود جامعه با ارائه‌ی مراقبت‌های بهداشتی بهبود یافته در زندان‌ها وجود دارد. برنامه‌های بهداشت زندان و جامعه باید همکاری نزدیک داشته باشند و به طور

۴ - ج - برنامه‌ریزی، مدیریت و نظارت بر آموزش، اصلاح و تربیت، تأمین سلامت، بهداشت، تغذیه، تربیت‌بدنی و تفریحات سالم زندانیان؛

منسجم عمل کنند تا اطمینان حاصل شود که وقتی مردم از یک محیط به مکان دیگر می‌روند، هیچ کسی دچار مشکل نمی‌شود.
(اسماعیل ان، لازاریس آ و اومور ای، ۲۰۲۱: ۷)

سازمان جهانی بهداشت در بیانیه‌ای با موضوع ترویج بهداشت روانی در زندان‌ها بیان می‌دارد: « اگرچه وجود سلامت روانی مثبت در میان زندانیان امری دشوار است، اما زندان‌ها بایستی فرصت‌های مناسب را برای زندانیان فراهم آورند که ویژگی‌های فردی و شخصیتی خود را تقویت کنند، بدون این که به خود یا دیگران آسیب برسانند.» (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم ملل متحد، ۲۰۱۸: ۷۲)

۳-۱. دلایل مشکلات سلامت روانی در زندان

زندان‌ها برای سلامت روانی بد و نامناسب هستند: در بسیاری از زندان‌های دنیا عواملی وجود دارند که بر سلامت روانی تأثیرات منفی دارند بعضی از این عوامل عبارتند از: ازدحام جمعیت و شلوغی، اشکال مختلف خشونت، تنهایی و انزوای تحمیلی یا برعکس، فقدان فضای خصوصی و شخصی، فقدان فعالیت معنی‌دار، جدایی از شبکه‌های اجتماعی، عدم اطمینان در مورد آینده (کار، روابط و ... و خدمات بهداشتی ناکافی به ویژه خدمات بهداشت روانی در زندان‌ها). متأسفانه خطر رو به تزاید خودکشی در زندان‌ها (که اکثراً ناشی از افسردگی است) تظاهر اثرات تجمعی و تراکم این عوامل است.

کسانی که گرفتار بزهکاری و جرم می‌شوند در اکثریت موارد فرصت‌های جبران ناپذیر را از حیث کار، تحصیل، تشکیل خانواده و ... را از دست می‌دهند. وجود چنین سابقه‌ی نامطلوبی در زندگی آینده‌ی آن‌ها تأثیر فراوان می‌گذارد و این قبیل افراد معمولاً از طرف جامعه و خانواده طرد می‌شوند و امکان بازگشت آن‌ها به عنوان یک فرد عادی به جامعه با مشکلات فراوانی مواجه می‌شود و هم‌چنین این مسئله از لحاظ هزینه، وقت و نیرویی که جامعه صرف آن می‌کند نیز اهمیت زیادی دارد.

برنامه‌هایی که می‌تواند در اصلاح و تربیت زندانیان و نوتوانی آن‌ها دخیل باشد، افزایش و ارتقاء سطح دانش، مهارت‌های فردی و اجتماعی، حرفه‌آموزی، تخصص، آگاهی و بینش نسبت به شخصیت و نفس خود و برقراری رابطه سالم با خود و محیط پیرامون، خانواده و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، می‌باشد. بزهکاری که دچار تحول شخصیت شده و اندیشه و تفکر او معنوی و سازنده گردد، بدون شک به سوی زندگی اجتماعی گرایش می‌یابد. (شمس، ۱۳۸۲: ۱۳۱)

حس انتقام جویی از اجتماع به علت طرد کردن این افراد نیز به عوامل فوق اضافه می‌شود. بنابراین مجرمین پس از ترخیص از زندان نیاز به پشتیبانی و حمایت‌های سازمان یافته‌ای دارند تا دوباره به سمت جرم کشیده نشوند.

کشف، پیگیری و درمان مناسب اختلالات روانی به همراه ارتقاء سلامت روانی مناسب باید بخشی از هدف‌های سلامت عمومی در داخل زندان و هم هدف اصلی مدیریت خوب زندان باشد.

یک چالش دیگر به دلیل رشد پوپولیسم در داخل کشورها که ممکن است مانع از پیشرفت سلامت زندان شود که می‌تواند به اهداف توسعه پایدار کمک کند، گرایش به سمت موضع‌گیری‌های سخت در قبال جرم، رویکرد تنبیهی را برای افراد در زندان تشویق می‌کند و برنامه‌ی بهداشت زندان را به خطر می‌اندازد. با توجه به این که حبس گسترده از نظر اقتصادی ناپایدار است و به خودی خود می‌تواند خطری برای سلامت عمومی هم در زندان و هم در جوامع محلی ایجاد کند. (اسماعیل ان، لازاریس آ و اومور ای، ۲۰۲۱: ۶)

۴-۱. سلامت روانی در اسناد بین‌المللی

حق بر سلامت زندانیان، جزئی از حقوق بنیادین بشر است که برای اعمال حق‌های بشری دیگر، ضروری می‌باشد؛ هر زندانی به مثابه عضوی از جامعه، صرف‌نظر از ملاحظات نژادی، دینی، سیاسی، فرهنگی و وضعیت قضایی دارای استحقاق لازم جهت بهره‌مندی از این حق می‌باشد. هنگامی که یک دولت افراد را از آزادی‌شان محروم می‌کند، مسئولیت مراقبت از سلامتی آنان را

چه در خصوص شرایط نگهداری و چه درمان فردی آن‌ها و چه در رعایت اصول اخلاق پزشکی که ممکن است در نتیجه‌ی شرایط نگهداری‌شان لازم باشد، عهده‌دار می‌شود. بنابراین توجه لازم و بایسته به حق بر سلامت زندانیان و رعایت اصول اخلاق پزشکی از سوی دولت‌ها فارغ از ساختار نظام سیاسی آن‌ها امری ضروری است. (تیموری و بیگی، ۱۴۰۱: ۱۲)

در حقوق بین‌الملل ساز و کارهایی که برای تضمین حقوق زندانیان و افراد در بازداشت برای تحقق بالاترین استاندارد بهداشتی قابل دستیابی استفاده شده است. حق بر سلامت زندانیان یکی از حق‌های بنیادین آن‌ها است و مطابق با اسناد بین‌المللی به طور خاص به مساله‌ی زندانیان و شیوه‌های مختلف حمایتی از آنان جهت رعایت اصول اخلاق پزشکی در زندان‌ها و تضمین آزادی‌های اساسی آن‌ها پرداخته شده است. مهم‌ترین سند بین‌المللی ارشادی در این خصوص، مجموعه‌ی قواعد سازمان ملل متحد در رابطه با حداقل رفتار با زندانیان مصوب ۱۹۶۶ است که طی مواد ۲۲ الی ۲۶ به خدمات پزشکی می‌پردازد؛ براساس بند ۱ ماده‌ی ۲ در هر زندان خدمات پزشکی، باید از طرف حداقل یک پزشک ذی صلاح که دارای اطلاعات اولیه روان‌پزشکی باشد ارائه گردد. (تیموری و بیگی، ۱۴۰۱: ۱۰)

۲. درمان‌های سلامت روانی

درمان‌های موثر زیادی برای اختلالات روانی وجود دارد اما اغلب منابع در دسترس محدود در راه‌های غیرضروری به هدر می‌رود و خدمات و مداخله‌های گران‌قیمت فقط به تعداد خیلی از افراد نیازمند می‌رسد. ساختن بیمارستان‌های روان‌پزشکی در زندان نیز به علت هزینه‌های زیاد برای تاسیس، ظرفیت محدود، میزان ناچیز ترخیص بیماران و کشیدن داغ شدید اجتماعی بر افراد مقیم این مراکز مقرون به صرفه نیست. بسیاری از مراکز خارج از دپارتمان‌های بهداشتی، مسئول کنترل کیفیت مداخله‌های بهداشتی هستند. به علاوه هیچ مدرکی دال بر اینکه این بیمارستان‌های گران‌قیمت توانسته باشند درمان را بهبود بخشند وجود ندارد و بلکه این بیمارستان‌ها می‌توانند منابع زندانیان را در معرض خطر نقض حقوق انسانی قرار دهند.

طبق قسمت ۱ بند ۲۵ حداقل مقررات معیار برای رفتار با زندانیان مصوب نخستین کنگره‌ی سازمان ملل متحد درباره‌ی پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمان که در سال ۱۹۵۵، پزشک زندان باید مراقبت از بهداشت جسمی و روانی زندانیان را به عهده داشته باشد و باید روزانه همه‌ی زندانیان بیمار، همه‌ی زندانیانی که از بیماری شکایت دارند و هر زندانی که توجه او به ویژه به او جلب می‌شود را ببیند.

طبق قسمت ۲ بند ۲۵ نیز پزشک زندان هرگاه متوجه شود سلامت جسمی یا روانی یک زندانی بر اثر حبس مداوم یا هر علت دیگر ناشی از حبس به حد زیان‌آوری تحت تاثیر قرار گرفته یا خواهد گرفت باید موضوع را به مدیر زندان اطلاع دهد.

طبق بند ۳۲ سند حداقل مقررات، اعمال هر مجازات دیگری که ممکن است سلامت جسمی و روانی زندانی را به خطر اندازد ممنوع است. در هیچ موردی چنین مجازاتی نباید برخلاف اصول ذکر شده در ماده‌ی ۳۱ یا انحراف از آن باشد. همچنین پزشک زندان باید هر روز زندانیانی را که تحت چنین مجازات‌هایی هستند معاینه کند و در صورتی که برای سلامت جسمی یا روانی زندانی خاتمه دادن یا تغییر مجازات را ضروری تشخیص می‌دهد، موضوع را به رئیس زندان توصیه کند.

۳. اعطای مرخصی به زندانیان در حقوق ایران

اعطای مرخصی به زندانیان در حقوق ایران را با دو بحث مبانی قانونی اعطای مرخصی به زندانیان در قانون آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی و نحوه بهره‌مندی زندانیان از اعطای مرخصی بیان می‌نماییم.

۱-۳. مبانی قانونی اعطای مرخصی به زندانیان در حقوق ایران

ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر نموده است: « محکومان می‌توانند در صورت رعایت ضوابط و مقررات زندان و مشارکت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی و کسب امتیازات لازم پس از سپردن تأمین مناسب، ماهانه حداکثر سه روز از مرخصی برخوردار شوند. در موارد بیماری حاد یا فوت بستگان نسبی و سببی درجه‌ی یک از طبقه‌ی اول یا همسر و یا ازدواج فرزندان، زندانی می‌تواند به تشخیص دادستان حداکثر تا پنج روز از مرخصی استفاده نماید. تعیین مقررات موضوع این ماده و امتیاز هر یک از برنامه‌های اصلاحی و تربیتی، چگونگی انطباق وضعیت زندانیان با شرایط تعیین شده و نحوه‌ی اعطای مرخصی به آنان به موجب آیین‌نامه‌ای خواهد بود که ظرف سه ماه از تاریخ تصویب این قانون توسط سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور تهیه و به تصویب رئیس قوه‌ی قضائیه می‌رسد.»

برای اعطای مرخصی به زندانیان آیین‌نامه‌ی جداگانه‌ای به تصویب نرسیده و در زمان تصویب قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲، قواعد آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۶ حاکم بود و از خرداد ۱۴۰۰ نیز با تصویب آیین‌نامه‌ی جدید سازمان مقررات فصل اعطای مرخصی این آیین‌نامه حاکم است. هرچند ماده‌ی ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری به طور کامل ضوابط اعطای مرخصی را به خوبی تشریح نموده است و ۶ تبصره‌ی آن نیز به شرح ذیل تکمیل کننده هستند:

تبصره‌ی ۱- در موارد شمول قسمت دوم این ماده، در صورت عجز از فراهم نمودن تأمین، اعزام محکوم تحت مراقبت ماموران، یک روز در ماه و به مدت ده ساعت بلامانع است.

تبصره‌ی ۲- اعزام متهمان بازداشت شده به مرخصی تنها به مدت و به شرح مقرر در تبصره‌ی فوق و با نظر مرجع صدور قرار جایز است.

تبصره‌ی ۳- در مواردی که زندانی دارای شاکی خصوصی است و بنا به تشخیص دادستان یا قاضی اجرای احکام، اعطای مرخصی می‌تواند در جلب رضایت شاکی موثر باشد، زندانی می‌تواند علاوه بر مرخصی مذکور در این ماده پس از سپردن تأمین مناسب، در طول مدت حبس یک نوبت دیگر و حداکثر به مدت هفت روز از مرخصی استفاده نماید. در صورتی که محکوم بتواند بخشی از خسارت شاکی را پرداخت یا رضایت او را جلب کند، این مرخصی فقط برای یک بار دیگر به مدت هفت روز تمدید می‌شود.

تبصره‌ی ۴- محکومانی که به موجب قانون مشمول مقررات تعلیق اجرای مجازات نمی‌شوند، پس از تحمل یک سوم از میزان مجازات با رعایت شرایط مندرج در صدر ماده و به تشخیص دادستان می‌توانند در هر چهار ماه حداکثر پنج روز از مرخصی برخوردار شوند.

تبصره‌ی ۵- رئیس قوه قضائیه می‌تواند به مناسبت‌های ملی و مذهبی علاوه بر سقف تعیین شده در این قانون، حداکثر دو بار در سال به زندانیان واجد شرایط، مرخصی اعطاء کند.

تبصره‌ی ۶- مواردی که شخص باید به موجب مقررات شرعی به طور دائم در زندان باشد از شمول مقررات این ماده و تبصره‌های آن خارج است. »

طبق بند د ماده‌ی ۸ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها اظهار نظر ظرف سه روز و اخذ تأمین مناسب برای اعزام زندانی به مرخصی پس از تصویب شورای طبقه‌بندی از وظایف قاضی اجرای احکام دانسته شده است. شورای طبقه‌بندی در زندان‌ها نیز طبق ماده‌ی ۲۳ آیین‌نامه‌ی اجرایی با ترکیب قاضی اجرا (قاضی ناظر زندان) به عنوان رئیس شورا؛ رئیس مؤسسه یا یکی از معاونان وی؛ مسؤول واحد امور قضایی مؤسسه یا یک نفر از مددکاران قضایی به عنوان دبیر شورا؛ رئیس اندرزگاه مربوط؛ مسؤول واحد اصلاح و تربیت و یا احدی از مددکاران اجتماعی یا کارشناسان فرهنگی مؤسسه به انتخاب وی؛ مسؤول واحد حفاظت و

اطلاعات موسسه؛ مسؤول واحد بهداشت و درمان و یا روان‌شناس مؤسسه تشکیل می‌شود یکی از وظایفش طبق بند ت ماده‌ی ۲۴ بررسی درخواست‌های مرخصی زندانیان است.

اهمیت تشکیل شورای طبقه‌بندی و اظهار نظر اعضای آن برای اعطای مرخصی به زندانیان نشان از آن دارد که شرط به دست آوردن امتیاز مرخصی جلب رضایت اعضای شورای طبقه‌بندی زندان، با شرکت در برنامه‌هایی اصلاحی و تربیتی زندان و نداشتن تخلفات در داخل زندان است. حق دانستن یا امتیاز دانستن مرخصی در ادامه بحث خواهد شد.

طبق بند ذ ماده‌ی ۸ آیین‌نامه‌ی اجرایی نیز اقدام‌های قانونی به منظور ضبط تأمین اخذ شده برای اعطای مرخصی و صدور دستور دستگیری زندانی فراری و یا زندانیانی که پس از خاتمه‌ی مرخصی یا در حین اشتغال در خارج از زندان یا مراکز حرفه‌آموزی و اشتغال، مرتکب غیبت شده‌اند نیز بر عهده‌ی قاضی اجرای احکام می‌باشد.

قرار دادن وظیفه‌ی دستگیری زندانی فراری از مرخصی بر عهده‌ی قاضی اجرای احکام، وظیفه‌ی دیگری را هم برای وی به همراه دارد و آن این است که این اقدام مجرمانه را در اعطای مرخصی‌های بعدی مدنظر قرار داده و وی را به مدت مشخصی به عنوان تنبیه از مرخصی محروم نماید.

طبق ماده‌ی ۲۱ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها سوابق مرخصی و غیبت از مرخصی مانند بسیاری از اطلاعات دیگر اشاره شده در این ماده بایستی در پرونده‌ی اجرای احکام هر زندانی یا متهم بازداشتی ذکر شود.

لغو مرخصی زندانیان به عنوان تنبیه انضباطی طی بند ب ماده‌ی ۴۱ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها پذیرفته شده است. این ماده مقرر می‌دارد: « در صورت ارتکاب تخلف انضباطی توسط زندانی یا متهم بازداشتی، شورای انضباطی پس از تفهیم موضوع به زندانی و استماع دفاعیات او، در صورت احراز تخلف، با لحاظ پیشنهاد سامانه‌ی سجازا، یکی از تنبیه‌های زیر را با رعایت تناسب انتخاب می‌نماید که پس از تأیید قاضی اجرای احکام، اجرا می‌شود: ب - محرومیت از مرخصی حداکثر تا سه ماه؛ »

۳-۲. نحوه‌ی بهره‌مندی زندانیان از مرخصی

طبق تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۸۰ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان: « بهره‌مندی زندانی از ارفاق‌های قانونی مانند مرخصی، انتقال به زندان نیمه‌باز، اعزام به کار در خارج از زندان (رأی باز یا مرکز حرفه‌آموزی و اشتغال)، ملاقات حضوری یا خصوصی، نظام نیمه‌آزادی، آزادی مشروط، آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی و خدمات پس از خروج، بر اساس «درجه‌ی اعتباری» کسب شده خواهد بود. زندانیان متناسب با نمره‌ی اعتباری مکتسبه، به چهار درجه‌ی "ضعیف، متوسط، خوب و عالی" تقسیم می‌شوند.

همچنین طبق ماده‌ی ۱۱۲ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها در جهت بهره‌مندی عادلانه‌ی زندانیان از حق مرخصی و دیگر حقوق خود تکلیفی را به شرح ذیل بر عهده‌ی مرکز آمار و فناوری اطلاعات گذاشته است: « مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه‌ی قضائیه و سازمان به منظور تضمین رعایت حقوق زندانیان و متهمان بازداشت شده، سامانه‌های سجازا، مدیریت پرونده‌ی قضایی (سمپ) و دیگر سامانه‌های مرتبط را به نحوی طراحی و اصلاح می‌نمایند که به صورت برخط و با کمترین مداخله‌ی سلیقه‌ی انسانی قابلیت اعمال آخرین نسخه‌ی قوانین و مقررات را برای هر یک از زندانیان و بازداشت‌شدگان، در مواردی نظیر محل و شرایط نگهداری، بهداشت، امنیت، اشتغال، اجرای صحیح و به موقع آرای قضایی، دسترسی به خدمات قضایی و برخورداری از مرخصی و دیگر نهادهای ارفاقی داشته باشند به نحوی که این سامانه‌ها دارای قابلیت گزارش‌گیری و آمارگیری هوشمند و دسترسی سلسله‌مراتبی برای عوامل اجرایی، مسؤولین سازمانی و دیگر مراجع قضایی و نظارتی مربوط و همچنین امکان اطلاع‌رسانی به زندانی، وکیل وی و کلیه اشخاص ذی‌صلاح در خصوص موضوعات مطرح شده باشند. »

۳-۳. استفاده از مرخصی برای شرکت در آزمون

طبق ماده‌ی ۹۱ آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان، چنانچه زندانی مایل به شرکت در آزمون است که امکان برگزاری آن در داخل مؤسسه وجود ندارد، تنها می‌تواند در محدوده‌ی ضوابط مرخصی و یا اعزام تحت‌الحفظ با دستور مرجع قضایی اقدام کند.

۴. چالش‌های اعطای مرخصی به زندانیان

اعطای مرخصی به زندانیان دارای مشکلات و ابهاماتی است که در ذیل برخی از آن‌ها مطرح و بحث و بررسی می‌شود.

۴-۱. چالش اعطای مرخصی به زندانیان تحت قرار

خوف فرار یا پنهان شدن متهم، از بین رفتن آثار و دلایل جرم و توجیهاتی دیگر، موجب پیدایش تاسیسی به نام «قرار تامین کیفری» گردیده که ضمانت اجرای انواعی از آن، توقیف متهم و فرستادن او به زندان است. این در حالی است که آثار زیان‌بار زندان بر فرد، خانواده او و جامعه، روز به روز آشکارتر شده و ازدیاد روزافزون جمعیت زندان نیز آثار نکبت‌بار آن را عمیق‌تر می‌کند. تردیدی نیست که به همراه اقدامات ضروری، کاهش جمعیت زندان از طریق هرچه کمتر زندانی کردن افراد، یکی از موثرترین شیوه‌های مقابله با آثار زیان‌بار زندان است که زندانیان تحت قرار نیز بخشی از این جمعیت نگون‌بخت را تشکیل می‌دهند.

طبق ماده‌ی ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، محکومان می‌توانند در صورت رعایت ضوابط و مقررات زندان و مشارکت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی و کسب امتیازات لازم پس از سپردن تامین مناسب، ماهانه حداکثر سه روز از مرخصی برخوردار شوند. در موارد بیماری حاد یا فوت بستگان نسبی و سببی درجه یک از طبقه اول یا همسر و یا ازدواج فرزندان، زندانی می‌تواند به تشخیص دادستان حداکثر تا پنج روز از مرخصی استفاده نماید. تعیین مقررات موضوع این ماده و امتیاز هر یک از برنامه‌های اصلاحی و تربیتی، چگونگی انطباق وضعیت زندانیان با شرایط تعیین شده و نحوه‌ی اعطای مرخصی به آنان به موجب آیین‌نامه‌ای خواهد بود که ظرف سه ماه از تاریخ تصویب این قانون توسط سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور تهیه و به تصویب رئیس قوه قضائیه می‌رسد.

طبق تبصره‌ی ۱ این ماده در موارد شمول قسمت دوم این ماده، در صورت عجز از فراهم نمودن تامین، اعزام محکوم تحت مراقبت ماموران، یک روز در ماه و به مدت ده ساعت بلامانع است.

این امتیاز که در تبصره‌ی ۱ ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ پیش‌بینی شده است، یک امتیاز خوب برای زندانیانی است که به علت عدم فراهم نمودن تامین به هر دلیلی، از امتیاز در کنار خانواده بودن در زمان غم و شادی محروم نگردند و این احساسات خود را به نحو مقتضی با خانواده سهیم گردند. هر چند ساز و کار انجام این تبصره، به علت تامین شرایط امنیتی زندانی که معمولاً با تجهیزات امنیتی مثل دستبند و پابند صورت می‌گیرد چندان مورد استقبال زندانیان قرار نمی‌گیرد و خود یک عامل فشار بیشتر به آنان می‌گردد و به ناچار تحمل فرو خوردن احساسات خود را به اعزام با دستبند و پابند و گاه لباس زندان ترجیح می‌دهند اما می‌توان با پیش‌بینی ساز و کاری حضور در چنین مراسم‌هایی را به جمع‌های خانواده نزدیک زندانی که از وضعیت وی اطلاع دارند تقلیل داد تا هر دو هدف محقق گردد.

همچنین طبق تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری که موضوع بحث این قسمت است، اعزام متهمان بازداشت شده به مرخصی تنها به مدت و به شرح مقرر در تبصره‌ی فوق و با نظر مرجع صدور قرار جایز است.

۴-۲. چالش امتیاز یا حق شناختن مرخصی

موضوع امتیاز یا حق شناختن مرخصی پیش تر مورد بحث جزئی قرار گرفت. برابر ملاحظه‌ی موضوع مرخصی، از سه منظر ما را به این واقعیت سوق می‌دهد که نه در مبانی و منابع فقهی و نه حقوقی، اعم از اسناد بین‌المللی و مقررات داخلی کشورها، مرخصی برای زندانی به گونه‌ای که از محیط زندان خارج شود، نه تنها حق محسوب نمی‌شود؛ بلکه اساساً این واژه با همین خصوصیت در متن قریب به اتفاق اسناد بین‌المللی و حقوق بشری و منابع فقهی وجود ندارد. آن چه در این اسناد دیده می‌شود حق ارتباط با محیط خارج از زندان در قالب ملاقات و امثال آن است. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۱۲)

در منابع فقهی، اعم از فقه عامه و امامیه، تصریح و تلویحی بر وجود چنین حقی برای زندانی نیست. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۱۳)

ملاحظه‌ی اسناد بین‌المللی نیز همانند اسناد فقهی بیانگر آن است که مرخصی زندانی به عنوان یک حق به ویژه یک حق بشری محسوب نمی‌شود؛ بلکه شاید ملاقات زندانی یا ارتباط با محیط خارج از زندان، ظرفیت حق بودن را داشته باشد. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۱۶)

در قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل متحد در مورد رفتار با زندانیان موضوع قطعنامه‌های ۶۶۳ (۱۹۵۷) و ۲۰۷۶ (۱۹۷۷) شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد^۵، حقی به نام حق مرخصی برای زندانی پیش‌بینی نشده است و صرفاً به حق ارتباط با دیگران تحت عنوان «ارتباط با محیط یا جهان خارج از زندان» پرداخته است.

البته به طور ضمنی می‌توان از بند ۶۱ آن که بیان می‌دارد: «در رفتار با زندانیان نباید بر جدایی آنان از اجتماع بلکه بر ادامه‌ی مشارکت آنان در زندگی اجتماعی تاکید کرد.» می‌توان یکی از راه‌های مشارکت را اعطای مرخصی در حین حبس برشمرد. در سند قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل متحد در مورد رفتار با زندانیان (قواعد نلسون ماندلا) موضوع قطعنامه‌ی ۲۰/۲۰۱۵ توصیه شده از سوی اکوسوک به مجمع عمومی که در حال حاضر مهم‌ترین سند بین‌المللی در خصوص زندانیان است، نه تنها حق مرخصی وجود ندارد، بلکه به خروج از زندان به شکل تحت‌الحفظ هم تصریح نشده است. به عبارت دیگر واژه‌ی «مرخصی»^۶ یا «ترک زندان»^۷ یا خروج از زندان (غیر از بحث اتمام حبس و خروج از زندان متعاقب آن) در قواعد ماندلا وجود ندارد. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۱۷-۱۱۸)

در قواعد اروپایی زندان، قاعده‌ی ۱۰۳ این سند با عنوان «اجرای رژیم برای زندانیان محکوم»، دارای هشت بند است که بند ۶ آن مقرر داشته است: «یک سیستم مرخصی زندان، به عنوان بخش لاینفک این رژیم کلی برای زندانیان محکوم به وجود می‌آید.» در این قاعده، همان‌گونه که از عبارت پردازی آن معلوم است، تصمیم بر وجود یک سیستم مرخصی زندان است و بدیهی است که در سیستمی که قرار است ایجاد شود، نمی‌توان از ظرفیت حق بودن مرخصی سخن گفت؛ البته یک جای دیگر در این سند از عبارت «ترک زندان» استفاده شده است. بند ۷ قاعده‌ی ۲۴ مقرر می‌دارد: «هرگاه اوضاع و احوال اجازه دهد، زندانی باید به منظور دیدار با یکی از خویشاوندان مریض خود یا شرکت در مراسم خاکسپاری یا دلایل دیگر بشر دوستانه، مجاز به ترک زندان چه به شکل تحت‌الحفظ و چه به تنهایی باشد.» مزیتی که این سند نسبت به سایر اسناد بین‌المللی دارد این است که دیدار با خانواده یا بستگان را منحصر به زندان یا تحت‌الحفظ بودن نکرده است که این موضوع هر چند نوعی مرخصی محسوب می‌شود؛ اما عبارت قاعده‌ی ۲۴ به نحوی نیست که مرخصی حتی در این شرایط حق زندانی باشد. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۲۰)

^۵ - Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in ۱۹۵۵, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions ۶۶۳ C(XXIV) of ۳۱ July ۱۹۵۷ and ۲۰۷۶ (LXII) of ۱۳ May ۱۹۷۷.

^۶ - furlough
^۷ - prison leave

ملاحظه‌ای اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که هیچ یک از آن‌ها حقی به نام حق مرخصی برای زندانی به رسمیت شناخته است و این حق محدود به ارتباط با جهان خارج از زندان از طریق ملاقات و یا هر وسیله‌ی ارتباطی دیگر است. در اسناد حقوق بشری از جمله میثاقین نیز تصریح و یا تلویحی به چنین حقی نیست. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۲۱)

در ایالات متحده‌ی امریکا سند «بیانیه‌ی برنامه‌ی راجع به مرخصی»^۸ پارگراف ۵۷۰، ۳۰ از قواعد اداره‌ی فدرال زندان‌ها مقرر داشته است: «برنامه‌ی مرخصی اداره‌ی زندان‌ها به قصد کمک به زندانیان برای دستیابی به اهداف اصلاحی است. مرخصی یک حق نیست بلکه امتیازی است که تحت شرایط خاصی به یک زندانی اعطا می‌شود»^۹.

در قانون ایران، ماده‌ی ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر داشته است: «محکومان می‌توانند در صورت رعایت ضوابط و مقررات زندان و مشارکت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی و کسب امتیازات لازم پس از سپردن تامین مناسب، ماهانه حداکثر سه روز از مرخصی برخوردار شوند. در موارد بیماری حاد یا فوت بستگان نسبی و سببی درجه‌ی یک از طبقه‌ی اول یا همسر و یا ازدواج فرزندان، زندانی می‌تواند به تشخیص دادستان حداکثر تا پنج روز از مرخصی استفاده نماید. تعیین مقررات موضوع این ماده و امتیاز هر یک از برنامه‌های اصلاحی و تربیتی، چگونگی انطباق وضعیت زندانیان با شرایط تعیین شده و نحوه‌ی اعطای مرخصی به آنان به موجب آیین‌نامه‌ای خواهد بود که ظرف سه ماه از تاریخ تصویب این قانون توسط سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور تهیه و به تصویب رئیس قوه‌ی قضائیه می‌رسد.

در خصوص این ماده چند نکته قابل توجه است:

نخست، برخورداری محکومان از مرخصی مطلق نیست بلکه مشروط به رعایت ضوابط و مقررات زندان و مشارکت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی و کسب امتیازات لازم پس از سپردن تامین مناسب شده است؛ از این رو صرف نظر از بحث حق یا امتیاز بودن مرخصی، این سوال مطرح است که آیا با فرض امتیاز دانستن مرخصی از سوی قانون‌گذار مشروط به کسب امتیاز از سوی زندانی، آیا باز هم مرخصی امتیاز تلقی می‌شود یا حق؟ به عبارت دیگر، اگر این امتیاز از سوی قانون‌گذار مشروط به شرایطی، به زندانی وعده داده شد و زندانی نیز همه‌ی امتیازات لازم را کسب کرد، در چنین حالتی می‌توان آن را یک امتیاز صرف دانست یا از این لحظه به بعد یک حق محسوب می‌شود؟ به نظر می‌رسد اگر چه از متن این ماده نمی‌توان حق بودن مرخصی را استنباط کرد؛ اما با توجه به این که این امتیاز مشروط به شرایطی شده است که زندانی می‌تواند آن شرایط را کسب کند، در این صورت می‌توان گفت مرخصی یک حق برای زندانی است. چون برای او مطابق وعده‌ی قانون‌گذار انتظاری ایجاد شده که در راستای آن نیز رفتارهای ایجابی و سلبی انجام داده است. با این بیان پذیرفت مرخصی به عنوان یک حق مشروط قابل توجیه است. (هادی و کاظم پور، ۱۳۹۷: ۱۲۳)

آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۴۰۰ نیز مرخصی را یک امتیاز می‌داند چنانچه در بند ۱ ماده‌ی ۱ در تعریف نمره‌ی اعتباری^{۱۰}، مرخصی را یکی از نهادهای ارفاقی می‌داند.

^۸- Program Statement on Furloughs, U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Prisons Rules Effective Date: November ۲۸, ۱۹۹۴.

^۹ - The furlough program of the Bureau of Prisons is intended to help the inmate to attain correctional goals. A furlough is not a right but a privilege granted an inmate under prescribed conditions,

^{۱۰} - ز - نمره‌ی اعتباری: نمره‌ای است که به هر زندانی متناسب با انجام تکالیف و نتایج حاصله از شرکت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی تعلق می‌گیرد که موجب تعیین درجه‌ی اعتباری زندانی و بهره‌مندی وی از نهادهای ارفاقی از قبیل مرخصی، ملاقات حضوری، نظام نیمه آزادی، آزادی مشروط، تعلیق و آزادی تحت مراقبت الکترونیکی می‌شود.

۴-۳. اعطای مرخصی برای جلب رضایت شاکی

طبق تبصره ۳ ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، در مواردی که زندانی دارای شاکی خصوصی است و بنا به تشخیص دادستان یا قاضی اجرای احکام، اعطای مرخصی می‌تواند در جلب رضایت شاکی موثر باشد، زندانی می‌تواند علاوه بر مرخصی مذکور در این ماده پس از سپردن تامین مناسب، در طول مدت حبس یک نوبت دیگر و حداکثر به مدت هفت روز از مرخصی استفاده نماید. در صورتی که محکوم بتواند بخشی از خسارت شاکی را پرداخت یا رضایت او را جلب کند، این مرخصی فقط برای یک بار دیگر به مدت هفت روز تمدید می‌شود.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

افزایش تصویب قوانین سلامت روانی در جهت حفظ و رعایت حقوق انسانی همه‌ی زندانیان (حتی مبتلایان به اختلال روانی) به عنوان موجودات انسانی صاحب کرامت و ارزش ذاتی، حق دارند که با آن‌ها به صورت انسانی و با احترام رفتار شود. به علاوه شرایط بازداشت در زندان باید منطبق بر معیارهای بین‌المللی حقوق انسانی باشد. قانون سلامت روانی یک ابزار قدرتمند برای حفظ حقوق افراد دارای اختلال روانی زندانی است. در بسیاری از کشورهای دنیا قوانین سلامت روانی کهنه و منسوخ هستند و در نشان دادن نیازهای سلامت روانی جامعه‌ی زندان ناتوانند. توسعه‌ی امکانات قانونی که این نیازها را نشان دهد می‌تواند به ارتقاء حقوق زندانیان شامل حق درمان و مراقبت مناسب حق امتناع از درمان اجباری، حق رازداری و محرمانه بودن، حق محافظت از تبعیض و خشونت، حق محافظت از شکنجه و بی‌رحمی و درمان غیرانسانی و تحقیر شخصیت (شامل استفاده‌ی توهین‌آمیز از انفرادی، محدودیت‌ها و آزمایش‌های پزشکی یا علمی اجباری) شود. قانون سلامت روان باید برای زندانیان مبتلا به اختلال روان آیین‌نامه‌های مشخص را تدوین کنند تا روش برخورد دستگاه قضایی با این گروه از زندانیان همانند سایر زندانیان عادی باشد. همچنین حفظ و رعایت حقوق اساسی دیگر از قبیل شرایط زندگی قابل قبول، غذای کافی، دسترسی به هوای باز، فعالیت معنی‌دار و ارتباط با خانواده از طریق قانون‌گذاری مناسب مهم است و می‌تواند به ارتقاء سلامت روانی کافی و مناسب کمک کند. بر این اساس اعطای مرخصی به زندانیان واجد شرایط ضمن بالابردن سلامت روانی زندانیان، در تسریع روند فعالیت‌های اصلاحی و تربیتی نیز بسیار موثر واقع می‌شود چون حضور زندانیان در کنار خانواده‌هایشان از فشار روحی و روانی آنان کاسته و می‌تواند ضمن حفظ تعادل روحی و روانی زندانیان، در راستای ارتقاء بهداشت روانی آنان امری مثمر ثمر باشد. یکی دیگر از اهداف اعطای مرخصی کاهش مشکلات روحی و روانی مددجویان و تقویت روحیه و بازسازی شخصیت آنان و همچنین برقراری روابط عاطفی بین مددجویان و خانواده‌ها است.

از آن چه بیان شد مشخص گردید که نگاه به بحث اعطای مرخصی به زندانیان، در منابع فقهی مورد اشاره قرار نگرفته و در مهم‌ترین اسناد بین‌المللی نیز توجه چندانی به آن نشده است اما قانونگذار ایران در قانون آیین دادرسی کیفری به صورت کلی در یک ماده و در آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۹۲ به طور مشروح به اعطای مرخصی توجه نموده است اما آن را یک حق برای زندانی قلمداد ننموده، بلکه آن را امتیازی برای زندانی برشمرده است. امتیاز دانستن حق اعطای مرخصی به زندانی دارای ثمرات متعدد در تامین و بهبود سلامت روانی زندانیان دارد چرا که زندانی برای به دست آوردن این امتیاز تلاش می‌کند با حضور و مداومت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی خود را برای بازگشت سعادت‌مندانه به محیط جامعه آماده ساخته، خود از افتادن دوباره در ورطه‌ی اقدامات مجرمانه نجات دهد.

منابع

- ۱- شمس، علی. (۱۳۸۲)، *رویکردی جدید به نظام زندانبانی بازگشت سعادتمندان،* تهران: انتشارات راه تربیت.
- ۲- طباطبایی، سید موسی، (۱۳۸۶)، سلامت روان و زندان‌ها، *نشریه اصلاح و تربیت*، ۶۲: ۱۷-۲۱.
- ۳- محسنی، منوچهر، (۱۳۸۸)، *جامعه‌شناسی پزشکی*، تهران، انتشارات طهوری.
- ۴- هادی، مهدی و کاظم پور، سید جعفر (۱۳۹۷)، مرخصی زندانی؛ حق یا امتیاز، *فصل‌نامه‌ی پژوهش‌های حقوقی قضایی*، (۱): ۱۱۱-۱۳۵.
- ۵- تیموری، مهرداد و بیگی، جمال، ۱۴۰۱، راهبردنگاری قانونی و اصول اخلاق پزشکی در زندان‌ها برای سیاست‌گذاری نظام سلامت در پاندمی کرونا، *مجله‌ی اخلاق پزشکی*، دوره شانزدهم، شماره ۴۷، ۱۴۰۱.
- ۶- احمدزاده، محمدرضا؛ منصور آبادی، عباس؛ خواجه نوری، یاسمن، (۱۴۰۱)، حمایت از سلامت روانی زنان زندانی در اسناد سازمان ملل متحد و حقوق ایران در پرتو جرم‌شناسی فمینیستی، *فصل‌نامه‌ی پژوهش‌های جرم‌شناختی پلیس*، ۳(۸): ۷۷-۹۹.
- ۷- دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد با همکاری معاونت حقوقی و توسعه‌ی قضایی قوه قضائیه (۱۳۸۸)، *کتاب راهنما برای مدیران زندان و سیاست‌گذاران (درباره زنان و زندان)*، تهران، انتشارات روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.
- ۸- Ismail N, Lazaris A, O'Moore É, *et al* **Leaving no one behind in prison: improving the health of people in prison as a key contributor to meeting the Sustainable Development Goals** ۲۰۳۰ BMJ Global Health ۲۰۲۱; 6:e004252.
- ۹- *Program Statement on Furloughs, U.S. Department Of Justice*, Federal Bureau of Prisons Rules Effective. Date: November ۲۸, ۱۹۹۴.

The Challenges of Granting Leave & Its Impact on the Mental Health of Prisoners

Jamal Begi

Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Legal Research Center, Maragheh Branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran. (Responsible author)
jamalbeigi@iau-maragheh.ac.ir

Seyyed Morteza Mousavitabar

PhD student in criminal law & criminology, Maragheh branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran.
musavytabar@gmail.com

Abstract

Among human rights, the right to health is one of the most essential and basic rights of every human being, regardless of gender, ethnicity, religion, race, political opinion, etc. Ensuring the physical health and especially the mental health of prisoners is one of the most important tasks, which, in addition to being emphasized in international documents, has been given serious attention in the executive regulations of the prisons organization and security and educational measures of the country. Provision of physical health is achieved with the presence of doctors and nurses and the provision of sports programs and cleanliness in the prison, but provision of mental health, in addition to being placed along with physical health, needs special and specialized attention. . In addition to predicting the presence of psychologists and the implementation of various programs in prisons, the separation of people from their families causes many harms to the mental health of people. To solve this problem, the solution of granting leave to prisoners in the executive regulations of the prisons organization is proposed. seen The right to grant leave to prisoners has not been considered in the jurisprudence of prison issues, and there is not much evidence of it in the international documents of the prison system. In this article, which was written in a descriptive manner and based on library studies, we will examine this question while reviewing the legal articles regarding leave in the Criminal Procedure Law and the Executive Regulations of the Prisons Organization. What is the impact of granting leave on the mental health of prisoners, and what is the impact of the challenges facing it, especially the right to know or the privilege of knowing it, on the mental health of prisoners.

Keywords: Leave of Prisoners, Right to Health, Mental Health, Mental Health in Prison, Executive Regulations of Prisons Organization.